

ОСОБЛИВОСТІ УМОВНИХ ПЕРІОДІВ У ЛАТИНСЬКОМОВНІЙ ДОКУМЕНТАЦІЇ ГРЕКО-КАТОЛИЦЬКОЇ ЦЕРКВИ КІНЦЯ XVI–XVII ст.

*Косіцька Ольга Михайлівна,
канд. філол. наук
Національний транспортний університет*

У статті розглядаються особливості організації та функціонування складнопідрядних речень з підрядними умови в латинськомовній документації Греко-католицької церкви кінця XVI–XVII ст. З метою виявлення специфіки таких речень у проаналізованих документах проводиться їх порівняння з подібними реченнями в інших досліджених латинськомовних текстах українського походження.

Ключові слова: пізньосередньовічна латина, латинськомовна документація Греко-католицької церкви кінця XVI–XVII ст., умовні періоди.

Оскільки в середньовічну добу внаслідок політично-культурної ситуації в Європі латина набула статусу мови церкви, держави, науки, освіти, існуючи паралельно з місцевими мовами, фонетико-орфографічні та лексико-граматичні особливості середньовічної латини значною мірою зумовлені взаємодією з іншими мовами. Тому розвиток латини в середньовічний період розглядають у контексті вчення про мовні контакти. Латинська мова в Україні XVI–XVII ст., безумовно, зазнавала впливу мов, які побутували в той час на її території, передусім староукраїнської та польської. Спрямованість сучасних мовознавчих студій на вивчення мовних контактів та потреба поглибленого аналізу наслідків впливу однієї мови на іншу на різних мовних рівнях, що яскраво виявляється на прикладі українсько-латинських мовних контактів, визначають **актуальність** даного дослідження.

Таким чином, **метою** даної статті є визначення особливостей умовних періодів у латинськомовній документації Греко-католицької церкви. Досягнення поставленої мети вимагає розв'язання таких основних завдань: описати характерні риси умовних періодів у латині класичного періоду; порівняти умовні періоди, які зустрічаються в латинськомовній документації Греко-католицької церкви, з класичними зразками, щоб виявити відхилення від норм класичної латини; порівняти умовні періоди в латинськомовній документації Греко-католицької церкви з іншими, дослідженими на даний час латинськомовними текстами українського походження, щоб виявити особливості, притаманні саме латинській мові, вживаній у середовищі Греко-католицької церкви.

Об'єктом дослідження є латинська мова документації Греко-католицької церкви кінця XVI–XVII ст. в Україні. **Предмет** дослідження становлять особливості складнопідрядних речень з підрядними умови в документації Греко-католицької церкви кінця XVI–XVII ст. в Україні.

Наукова новизна даної роботи визначається відсутністю в сучасному мовознавстві лінгвістичних досліджень латинськомовної документації Греко-католицької церкви кінця XVI–XVII ст. в Україні, а також цілісного опису та аналізу латинської мови, вживаної в середовищі Католицької церкви східного обряду, як невід'ємного важливого складника українського різновиду середньовічної латини.

Упродовж останніх років в українському мовознавстві з'явилося декілька наукових праць, присвячених вивченню латинської мови, що побутувала на території України. Так, Н. Безбородько дослідила особливості латинської мови трактатів українських філософів [Безбородько 1972], В. Миронова – специфіку актової латини [Миронова 1999], Н. Бойко – мову інскрипцій [Бойко 2006], Р. Щербина – латинськомовні історіографічні твори [Щербина 2006]. Всі вищезазначені науковці (за винятком Р. Щербини) у своїх роботах звертали увагу на складнопідрядні речення з підрядними умови, що дало нам матеріал для порівняння умовних періодів у різних латинськомовних текстах українського походження.

Складнопідрядні речення з підрядними умови (умовні періоди) досить часто зустрічаються в текстах документації Греко-католицької церкви. В умовних періодах можуть вживатися сполучники *si*, *nisi*, *siquidem*. У класичній латині розрізняють три види умовних періодів, залежно від того, наскільки реальною є умова, поставлена для виконання дії: *casus realis* (реальний умовний період), *casus potentialis* (потенційний умовний період), *casus irrealis* (ірреальний умовний період) [Яковенко 2002, 155]. У проаналізованих текстах наявні всі види умовних періодів, однак спостерігається тенденція до зменшення кількості потенційних умовних речень (лише 11 % прикладів), основну масу складають реальні (52 %) та ірреальні (21 %) умовні періоди, також наявні змішані умовні періоди (16 %). Це можна пояснити тим, що в староукраїнській мові, як і в сучасній, існувало два види умовних речень: 1) з дійсним способом дієслова-присудка; 2) з умовним способом [Історія 1983, 395]. Тому реальний та ірреальний умовні періоди, які більш-менш відповідають цим формам, добре збереглися, а потенційний, який не був характерним для староукраїнської мови, починає занепадати.

Приклади вживання *casus realis*: *Quod si factum fuerit, multum illis partibus proderit* [Monumenta 1965, 280] – "Це **якщо** буде зроблено, принесе велику користь тим землям". *Confirmationem pensionis Luceoriensis, si nondum obtinuistis, procurate ut obtineatis* [Monumenta 1971, 354] – "**Якщо** ви ще **не отримали** підтвердження видатків для Луцька, **подбайте**, щоб отримати". *Si hoc possibile est, humillime petimus* [Monumenta 1971, 363] – "**Якщо** це **можливо**, уклінно **просимо**".

Приклади вживання *casus potentialis*: *expavescentes ne et ipsi si uniantur cum Sancta Romana Ecclesia ... paribus oppressionibus opprimantur* [Monumenta 1965, 298] – "боячись, щоб і вони, **якщо об'єднаються** зі святою римською церквою, **не зазнали б** таких самих утисків"

Приклади вживання *casus irrealis*: *Et certe, nisi Dominus fuisset nobiscum, et istius viri clarissimi prudentia et summa in defendenda religione catholica pietas intercessisset, forte iam vivos furor illorum deglutisset nos* [Monumenta 1964, 258] – "І напевно, **якби** Господь **не був** з нами, і **не заступався** за нас цей муж, дуже відомий своєю розсудливістю і найвищою благочесністю в утвердженні католицької релігії, мабуть, живими вже **пожерла би** нас їх лют". *Si mature venissent, res planiorem ingressum et progressum habuisset* [Documenta 1970, 49] – "**Якби** вони вчасно **прийшли**, справу було б легше почати й вона **мала би** успіх". *Mortem Patris Nicolai nostril plus dictum dolerem, nisi me literae D. tionis Vestrae R. mae solarentur* [Monumenta 1974, 16] –

"Я б невимовно **страждав** через смерть нашого отця Миколи, **якби** лист Вашої найдостойнішої вельможності мене не **втішив**".

Однак у латинськомовній документації Греко-католицької церкви спостерігається багато змішаних видів умовних періодів, що можна пояснити впливом староукраїнської мови, для якої характерне інше оформлення речень, що виражають умову. Поєднання протасиса реального умовного періоду з аподосисом ірреального: *si iniuria temporum vestris archivii pepercit, ni fallor, iussu Sanctitatis Vestrae facile inveniretur* [Monumenta 1964, 263] – "якщо жорстокий час **не знищив** ваші архіви, то, якщо я не помиляюся, з наказу Вашої святості [цей документ] **легко було б знайти**". *Si per hanc viam unio concluderetur, apertissimo miraculo ... tribuendum erit* [Monumenta 1971, 420] – "Якщо таким шляхом **була б укладена** унія, це треба буде визнати за явне чудо". ... *possunt facere scrupulum, si vellent* [Monumenta 1971, 618] – "дуже мало **можуть зробити**, навіть **якби хотіли**". *Si videbitur R. mo D. no Ingoli, posset imprimi et SS. mo D. no Nostro dedicari* [Monumenta 1974, 116] – "якщо **буде завгодно** найдостойнішому панові Інголі, він **міг би** перш за все виявити нашому Найсвятішому пану".

Поєднання протасиса реального умовного періоду з аподосисом потенційного: *Post quam publicationem talis copula matrimonium censeri non debet, nisi per benedictionem sacerdotis ratificetur* [Monumenta 1971, 342] – "Після оголошення цього такі союзи **не повинні вважатися** шлюбами, **якщо не будуть підтверджені** благословенням священика". *Venit huc ad me Chelmam archidiaconus Vlodimiriensis, cum quo egi et transegi, quod iam velit acceptare episcopatum Chelmensem, si ipsi conferetur* [Monumenta 1971, 486] – "Прийшов до мене сюди, до Холму, архідиякон Володимирський, з яким я знову і знову спілкуюся, оскільки він хоче **отримати** Холмський єпископат, **якщо** йому його **дадуть**". *Calendarium novum, si secundum morem antiquum fieri non possit, suscipiemus* [Documenta 1970, 68-69] – "Новий календар, **якщо** за давнім звичаєм **не може залишатися, приймемо**".

В українському різновиді пізньосередньовічної латини починає занепадати futurum II, який вживався у класичній латині переважно в підрядних реченнях, вказуючи на дію, яка відбудеться раніше іншої майбутньої дії, вираженої в головному реченні [Яковенко 2002, 87]. Поступовий занепад майбутнього II часу досить помітно виявляється у складнопідрядних реченнях з семантикою умови. Свідчення цього процесу наявні і в документації Греко-католицької церкви, і в латинськомовних текстах іншого походження, зокрема філософських [Безбородько 1972, 73]. Часто замість futurum II у досліджених текстах вживається futurum I: *Et si morietur, nullus illi unitus succedet ob extremum vitae periculum* [Monumenta 1965, 198] – "І **якщо він помре**, жоден уніат **не буде** його наступником через величезну небезпеку для життя". *Frumentum enim si in autumnno non emetur, duplum postea in vere erit necessarium* [Monumenta 1971, 446] – "Бо якщо зерно **не буде куплене** восени, пізніше, навесні, **буде вдвічі потрібніше**". *Si quid tamen interim facere illos D. tio Vestra R. ma iubebit, facient pro posse* [Monumenta 1974, 16] – "Якщо Ваша найдостойніша вельможність між тим **накаже** їм щось зробити, вони **зроблять**, скільки зможуть". Також futurum

II може поєднуватися з теперішнім часом, що свідчить про певну модифікацію його значення: *Quae omnia petita a nobis si obtinuerimus, Sanctitati Vestrae cum omnibus successoribus suis nos et successores nostri dicto audientes, subque regimine Sanctitatis Vestrae semper esse volumus* [Documenta 1970, 81] – "Якщо це все, чого ми просимо, **отримаємо**, ми і наші наступники, підкорюючись сказаному, завжди **хочемо бути** під владою Вашої святості та всіх її наступників".

Таким чином, умовні періоди в латинській мові, яка побутувала в середовищі Греко-католицької церкви, зазнають певних змін порівняно з класичною латиною. Досить широко вживаються реальний та ірреальний види умовних періодів, натомість потенційні умовні періоди представлені дуже нечисленною групою речень, що викликано впливом староукраїнської мови, умовні речення якої формально близькі до реальних та ірреальних умовних періодів латинської мови, і не так легко адаптуються до форми, притаманної латинському потенційному умовному періоду. Внаслідок різного оформлення умовних речень в латинській та староукраїнській мовах розвинулося досить багато змішаних типів умовних періодів. Характерною особливістю досліджених текстів є поступовий занепад майбутнього II часу в складнопідрядних реченнях з підрядними умови.

Існують певні відмінності в організації та функціонуванні умовних періодів у латинськомовних текстах українського походження – актовій латині, латині інскрипцій та філософських творів. Зокрема в актовій латині відзначається вживання в підрядних реченнях умови тільки сполучника *si* [Миронова 1999, 13], в той час як у текстах документації Греко-католицької церкви та у філософських трактатах [Безбородько 1972, 71] продемонстровано значно ширший ряд сполучників. Причиною цього є рівень освіти авторів текстів, оскільки, безперечно, представники вищої ієрархії Греко-католицької церкви та І. Гізель, трактати якого стали основним матеріалом для дослідження Н. Безбородько, мали кращу освіту, ніж писарі-автори актових записів. Крім того, дослідники інших латинськомовних текстів вказують, що в актовій латині відсутній реальний умовний період, в латині інскрипцій – ірреальний, у латині філософських творів представлені всі три типи умовних періодів, однак відзначається незначна кількість реальних умовних періодів [Безбородько 1972, 70–75; Бойко 2006, 150; Миронова 1999, 13]. Інші тенденції бачимо в латинськомовних текстах документації Греко-католицької церкви, де, як уже зазначалося, основна маса умовних речень – це реальні та ірреальні умовні періоди. Такі відмінності можна пояснити перш за все специфікою змісту самих текстів, різним відношенням поданої в них інформації до дійсності.

Отже, результати даного дослідження суттєво розширюють та уточнюють комплекс відомостей про український різновид пізньосередньовічної латини кінця XVI–XVII ст. взагалі та про синтаксис складнопідрядних речень з семантикою умови зокрема і можуть бути основою для подальших досліджень, пов'язаних з проблематикою функціонування та граматичних особливостей латинської мови на території України в різних сферах культурно-політичного життя.

В статье рассматриваются особенности организации и функционирования сложноподчиненных предложений с придаточными условия в латиноязычной документации Греко-католической церкви конца XVI–XVII вв. С целью определения специфики таких предложений в проанализированных документах проводится их сравнение с подобными предложениями в других изученных латиноязычных текстах украинского происхождения.

Ключевые слова: позднесредневековая латынь, латиноязычная документация Греко-католической церкви конца XVI–XVII вв., условные периоды.

The article examines the features of organization and functioning of compound sentences with subordinate clauses of condition in Latin documents of the Ukrainian Greek Catholic Church at the end of the 16th–17th centuries. In order to establish specific features of the compound sentences, the comparative analysis has been done with similar sentences in other Latin texts of Ukrainian origin.

Key words: late Medieval Latin, Latin documents of the Ukrainian Greek Catholic Church at the end of the 16th–17th centuries, conditional clause.

Література:

1. *Безбородько Н. И.* Язык латинских трактатов украинских философов XVII века / Н. И. Безбородько. – Днепропетровск, 1972. – 137 с.
2. *Бойко Н. В.* Латинськомовна інскрипція в Україні кінця XVI – початку XVIII століть (лексико-граматичний аспект) : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.14 / Н. В. Бойко. – К., 2006. – 218 с.
3. *Історія української мови: Синтаксис* / [Г. П. Арполенко, А. П. Грищенко, В. В. Німчук та ін.]. – К. : Наукова думка, 1983. – 504 с.
4. *Миронова В. М.* Граматичні особливості латинської актової мови XV–XVI ст. в Україні (на матеріалі городських і земських судових актів Галицької, Сяноцької, Перемишльської і Львівської адміністративних округ Галицької Русі) : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.14 "Класичні мови. Окремі індоєвропейські мови" / В. М. Миронова. – К., 1999. – 16 с.
5. *Щербина Р. А.* Латинськомовна історіографія в Україні середини XVII ст. як мовно-культурне джерело (на матеріалі хронік про Визвольну війну українського народу 1648–1657 років) : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.14 "Класичні мови. Окремі індоєвропейські мови" / Р. А. Щербина. – К., 2006. – 19 с.
6. *Яковенко Н. М.* Латинська мова: підручник / Н. М. Яковенко, В. М. Миронова. – [Вид. 2-ге, доп.]. – Львів : Видавництво Українського Католицького Університету, 2002. – 468 с.
7. *Documenta Unionis Berestensis eiusque auctorum (1590–1600)* / [collegit P. Athanasius G. Welykyj, OSBM]. – Romae, 1970. – 556 p.
8. *Monumenta Ucrainae Historica* : в 14 т. Т. XI (1633–1659). Supplementum / [зібр. митрополит Андрей Шептицький ; видав митрополит Йосиф]. – Romae, 1974. – 648 p.
9. *Monumenta Ucrainae Historica* : в 14 т. Т. II (1624–1648) / [зібр. митрополит Андрей Шептицький]. – Romae, 1965. – 358 p.
10. *Monumenta Ucrainae Historica* : в 14 т. Т. I (1075–1623) / [зібр. митрополит Андрей Шептицький]. – Romae, 1964. – 350 p.
11. *Monumenta Ucrainae Historica* : в 14 т. Т. IX–X (1075–1632) / [зібр. митрополит Андрей Шептицький]. – Romae, 1971. – 942 p.